

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Йонка Балтаджиева
председател и член на научното жури
за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”,
по Професионално направление 3.4. Социални дейности,
научна специалност „Организация и управление на социалните дейности”,
утвърдено със Заповед № УМО 120 от 19.03. 2018 г.
на Ректора на Бургаския свободен университет
на дисертационен труд на тема: *Организация и управление на социална услуга за деца
с езиково-говорни затруднения,*
представен от докторант Радостина Славчева
с научни ръководители: проф. д-р В. Шошева, доц. д-р Д. Циркова

Представените ми документи по защитата (дисертационен труд, автореферат, списък на публикации и др.) отговарят на изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за прилагането му, както и на Правилника за развитие на академичния състав в БСУ. Това ми дава основание да рецензирам дисертационния труд.

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалността на разглеждания от докторанта проблем е безспорна и тя се открива в очертаващата се тревожна тенденция на късното включване на деца с езиково-говорни затруднения в терапия и в липсата на структурирани мерки спрямо тях. Липсата на адекватен модел за предоставяне на социална услуга на децата с риск и дефицит на ЕГР води до съществени комуникативни нарушения в по-късна възраст и до проблеми в училищната адаптация. Разработването на адекватен модел за организация на услуга за работа с деца с езиково-говорни затруднения, основан на превенция и интердисциплинарен подход, ще подпомогне тяхното психично развитие и успешно включване в училищната среда. Водещи в този модел (според Р. Славчева) трябва да бъдат превенция и ранна диагностика на нарушението или затруднението, а в основата му трябва да бъдат поставени принципите на всестранно наблюдение от специалисти и програми за ранно психично развитие.

Дисертацията е безспорно потвърждение, че избраната за разработване тема е дисертабилна, изключително актуална и социално значима.

Дисертационният труд на Радостина Славчева е в обем от 210 страници. Той включва увод (3 стр.), три глави (175 стр.), изводи (6 стр.), заключение (2 стр.), използвана литература (131 заглавия) и приложения (11 бр., 210 с.). По своята форма, съдържание и обем работата отговаря на изискванията за този вид научна разработка. Графичният материал е с много добро качество (включва 29 таблици и 44 графики).

Първа глава на дисертационния труд представлява по същество теоретичен анализ на проблема, преглед на публикувани теоретични идеи по темата, нормативни документи и резултати от експериментални проучвания, които са свързани с интерпретираната проблематика. Съдържанието на тази глава е ориентирано към две основни области – езиково-говорни нарушения и затруднения при деца, и предлагани социални услуги в България за преодоляване на затрудненията.

Първата област е разработена и представена в т.1 „Езиково и говорно развитие на децата до 7 години“. Открити са основните показатели за развитие на езиковите и говорните способности в норма и патология – моторика, схема на тялото, разбиране и изразяване (комуникативни способности). Представена е връзката между наличието на езиково-говорни нарушения при децата и откриващи се нарушения в схемата на тялото и комуникативните способности. Към тази точка е отнесен и анализът на съществуващите методи за ранна диагностика, превенция и терапия на езиково-говорни затруднения при деца от ПУВ.

Втората област е анализирана в т.2 „Услуга за деца с езиково-говорни затруднения и прилагането на маркетинг за усъвършенстване на организацията и управлението ѝ“. Последователно са описани съществуващите нормативни и законодателни документи, които определят предлаганите социални услуги за деца с ЕГЗ в ПУВ в България. Въз основа на техния анализ са открити дефицитите в услугата и основните ключови категории, на които ще се основава предлаганият от докторанта иновативен модел на услугата („**Типов модел за организация и управление на услуга за деца с езиково-говорни затруднения**“) - целеполагане, определяне на външна и вътрешна среда, ефективно използване на ресурсите, управление на качеството, интердисциплинарност.

Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

Докторантът показва много добро познаване на актуалното състояние на научните изследвания (теоретични и приложни), които са свързани с темата на дисертацията. Това проличава от използваната литература. Включени са 131 заглавия, от тях 110 са на кирилица и 21 на латиница. 83 заглавия (над 50%) са публикувани през

последните 10 години, 32 от заглавията са от последните пет години. Периодът на издаване е от 1969 година до 2017 година. В литературния обзор са включени само научни публикации, които са цитирани в текста.

Във **втората глава** на дисертационния труд (с.76-91) са представени последователно целта, научно-изследователските задачи, хипотезите, основните методи на научното изследване, дизайна и процедурата на експеримента.

Ясно е определена идеята на докторанта, поставена в центъра на дисертационния труд и представляваща синтезиран израз на реализирания в първа глава преглед на теоретични и експериментални постановки (с. 76). Формулираната цел е логически свързана с цялостната концепция и е операционализирана чрез девет конкретни задачи, които се решават в и чрез последващото експериментално проучване. Основната цел на изследването в дисертационния труд е да се разработи, предложи и докаже ефективността на **„Модел за организация и управление на услуга за деца с езиково-говорни затруднения“**. Формулираната цел и поставените задачи са определили адекватен избор на научно и научно-приложно изследване, което включва – теоретични основи и концепция на изследването, избор на методи, пред-експериментални проучвания и експериментални изследвания. Издигната е обща изследователска хипотеза и пет частни хипотези, които са подчинени на основната хипотеза.

Изведените тези се доказват чрез проведено изследване със 631 лица, от които 536 са деца, 72 са родители и 23 са педиатри. При децата се установява чрез скрининг изследване наличие или отсъствие на затруднения в езиково-говорното развитие, както и потребността от ранна превенция и включване в социална услуга. Ясно са очертани пропуските в организацията и управлението на услугите за ДЕГЗ чрез проучване сред родители и педиатри. Заложени са параметрите на **„Типов модел за организация и управление на услуга за деца с езиково-говорни затруднения“**, които предстои да бъдат обобщени и апробирани.

Методичен подход

Докторантът прилага разнообразен набор от изследователски подходи и методи, които са описани на с. 80-85 от дисертационния труд. Като основен метод за доказване на хипотезата и създаване на Типов модел за организация на услуга за ДЕГЗ, се прилага класически експеримент. Дизайнът на експеримента се състои от подготвителен етап, етап 1 и етап 2. Подготвителният етап включва скрининг тест Д.П.Е. 3-4г., анкетно проучване сред педиатри и родители. Етап 1 се отнася до изработването на Типов

модел за организация на услуга за ДЕГЗ, а Етап 2 представлява апробиране на предложени нов модел за социална услуга за ДЕГЗ. В рамките на апробацията на модела се предлагат Тренинг за стимулиране на езиково-говорни способности и Програма за ранно езиково-говорно развитие.

За да се постигнат целите на експеримента се прилага комплекс от методи:

- документален метод – проучване и анализ на законодателни и нормативни документи;
- анкетен метод – за целите на изследването докторантът е създал самостоятелно две анкетни карти, за педиатри и за родители;
- въпросници за детско развитие – скрининг тест Д.П.Е. 3-4г. (стандартизиран за България) и Въпросници, насочващи към поведението на децата на 30 месеца (CPLOL). Приносът на докторанта е в допълване на въпросниците, насочващи към поведението на децата на 30 месеца (CPLOL) с Протокол (бланка) за обработка на резултатите. Бланката е предложена в рамките на Типов модел за организация на услуга за ДЕГЗ, а протоколът е предложен като възможност за осъществяване на допълнително ориентиране при оценка на езиково-говорно развитие на децата.

Получена е значителна по обем информация. Обработката на данните се осъществява чрез подходящите статистически методи, които са посочени на стр. 84 (използвани са методи от описателната статистика и метрични променливи, програма SPSS).

Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите

Резултатите от изследването са представени в **трета глава**. Тя е най-голяма по обем (100 с.). Подробно и изчерпателно са анализирани получените данни. Анализът и изводите следват етапите на експеримента:

- **Подготвителен етап (констатиращ експеримент)**. Проведеното предварително скрининг изследване с деца на възраст 3-4 години откроява 30% от изследваните като деца с езиково развитие в риск. Именно този висок процент дава основание на Р. Славчева да разработи и апробира модел за социална услуга за деца в риск от ЕГЗ и ЕГН. Идеята на докторанта се подкрепя и от обобщените изводи от

реализирани анкетни проучвания с родители и педиатри. Те потвърждават и открояват не само дефицит в предлаганата социална услугата на тези деца, но и необходимост от нов, интердисциплинарен подход за разрешаване на този значим проблем за тяхното психично развитие. Потвърдена е **хипотеза 1**. Обобщените резултати от допълнителните скрининг изследвания с Д.П.Е. 3-4 г., които са проведени от педагози и педиатри под ръководствата на докторанта доказват **хипотеза 2** (от всички изследвани деца са селектирани 13.6% деца с риск и дефицит на езиково развитие, именно те са включени в етап 2 на експеримента). Доказва се и **хипотеза 4** – съществува връзка между езиковото развитие и развитието на схемата на тялото на децата в ПУВ.

- **Етап 1** (създаване на Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ). Въз основа на изводите направени в подготвителния етап е създадена концепция за Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ. Моделът е разработен като интердисциплинарен и предполага връзка между образователна, здравна и социална системи. Той има капацитета да предоставя превенция, ранна диагностика и терапия за деца в риск от ЕГЗ и ДЕГЗ в предучилищна възраст. В него е включена Програма за ранно езиково-говорно развитие. Насочването на децата в риск към тази програма от педагози и педиатри доказва и **хипотеза 3**.
- **Етап 2** (апробиране на Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ). Като същностна част на Модела са включени освен Програма за ранно езиково-говорно развитие и Тренинг за стимулиране на езиково-говорните способности на деца с риск от ЕГЗ. В апробирания и предложен **Типов модел за социална услуга за деца ЕГЗ** е обобщен целия изследователски процес по темата и ясно проличава практическата му приложимост в консултативната социална работа с деца с този проблем. Изводите следват логично от изложените данни и направения анализ. Доказва се **хипотеза 5**, че модел, който е основан на интегрирани услуги може да доведе до подобряване на цялостната дейност за превенция, ранна диагностика и ранна терапия.

Подробното и аналитично изложение на резултатите от изследването в трета глава, тяхната коректна интерпретация доказва, че Р. Славчева притежава уменията да

извлича и анализира богата по обем и съдържание информация. Нейните твърдения, изводи и обобщения са надеждно аргументирани и основани само на реално получени количествени стойности. Това им придава тежест и убедителност.

Стилът на изложение е ясен, точен и научен. Проявява доброто владение на понятийния апарат на разработвана научна област. Постигната е основната амбиция на докторанта – да открие, изследва, обобщи и подреди в модел разнородните фактори, определящи приложимостта в реалната практика на Типов модел за социална услуга за деца ЕГЗ. Тази амбиция не е самоцелна, а пряко свързана с потребностите на психосоциалната практика и конкретната професионална реализация на докторанта.

2. Критични бележки към дисертационния труд

Ще отправя няколко критични бележки, които се отнасят до изложението на данните в дисертационния труд. Те не омаловажават неговата значимостта. В текста са допуснати граматически грешки. Въпреки, че Р. Славчева успешно се справя с обработката и интерпретацията на огромното количество информация остава впечатлението за излишно натрупване и повторение на данни, особено тези, които са свързани с изследване с тест Д.П.Е. 3-4 години.

3. Характер на научните приноси

Приемам заявените от докторанта научни, научно-приложни, приложни и методически приноси. Те могат да бъдат представени обобщено така:

- Доказана е връзката между равнището на развитие на схема на тялото и ниво на езиково развитие. На основата на изведените статистически данни от изследването е създаден Тренинг за стимулиране на езиково-говорните способности. Доказана е връзката между равнище на развитие на схема на тялото и ниво на езиково развитие. Разработен е и е приложен Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ, който дава възможност деца с риск от ЕГЗ да се включат в превенция. *Предложено решение на практически въпроси, предложен нов научно доказан подход за ранна диагностика на езиково-говорни затруднения.*
- За първи път се изследват дефицитите в здравната, социалната и образователната система, които възпрепятстват взаимодействието между трите системи. *Натрупани нови емпирични данни в слабо изследвана научна област.*

- Разкрити са възможности за прилагане на интердисциплинарна връзка между педиатри, педагози и логопеди, които са апробирани в Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ. *Предложено решение на практически въпрос.*
- Разработеният и апробиран Типов модел за организация и управление на услуга за ДЕГЗ има приложимост при организацията и управлението на социалните услуги за деца. *Предложено решение на практически въпрос.*
- Предложена е програма за ранно езиково-говорно развитие и разработени към нея Тренинг за стимулиране на езиковите и говорните способности и Наръчник за оценка и терапия на ДЕГЗ. *Предложен нов изследователски инструментариум.*

4. Оценка на качеството на научните трудове, отразяващи изследванията по дисертацията

Радостина Славчева посочва пет научни публикации по темата на дисертационния труд. Две от публикациите са от 2015 година и 2016 година и три от 2017 година. По съдържание те се отнасят до концептуалния модел, който е развит в дисертационния труд и до резултатите, които са получени от проведените от докторанта изследвания. Три от публикациите са представени на научни форуми – Студентска научна конференция в БСУ, 2015г.; Юбилейна научна конференция с международно участие в БСУ, 2016г.; Втора национална конференция „Психология в медицината“, в Стара Загора, 2017г.. Една публикация е включена в Годишник на БСУ за 2017г. и една в сп. Педагогически форум, Ст. Загора, 2017 г. Авторефератът, който е в обем от 74 страници, отразява коректно и прецизно съдържанието на дисертационния труд и включва основния графичен материал. Формулираните приноси и публикации по темата съответстват на тези, които са изброени в дисертацията.

5. Изследванията по дисертацията са лично дело на докторанта

Изследванията, които са проведени от Радостина Славчева са реализирани в петгодишен период (2013-2017 г.) с 536 деца на възраст 3-4 години, от които 266 момичета и 269 момчета (децата посещават 8 детски градини на територията на община Ямбол). В изследването са обхванати още 72 родители на деца до 10 години и 23 педиатри от гр. Ямбол. Всички участници са подбрани на случаен принцип (с.79). Налице е и декларация за информирано съгласие от родител/настойник за включване на

детето в скрининг изследване с Д.П.Е. На с.85-88 от дисертационния труд е описано как е организирано и проведено изследването. На с. 80 докторантът изрично посочва, че в своята основна част проучването е извършено самостоятелно, но е използвано и сътрудничество на педиатри и педагози, работещи в здравни и образователни институции в гр. Ямбол. Приемам, че **изследванията са лично дело на докторанта, или са реализирани под неговото методично ръководство.**

6. Заключение

Отчитайки изложените факти, считам че дисертационният труд на Радостина Стефанова Славчева отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за приложение на ЗРАСРБ и на Правилника за развитие на академичния състав в БСУ. Това ми дава основание да дам положителна оценка на дисертационния труд на докторанта и да предложа на уважаемото научно жури да присъди на Радостина Стефанова Славчева образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 3.4. Социални дейности, докторска програма „Организация и управление на социалните дейности”.

03.05.2018

Рецензент:

проф. д-р Йонка Балтаджиева